

КОНЦЕПТ "ТОЛЕРАНТНІСТЬ" В ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЛІНГВОКУЛЬТУРАХ

У статті розглядається концепт "толерантність" як одиниця дискурсу спецслужб України, Росії, Німеччини, Великої Британії. На основі лексикографічних та дискурсивних досліджень аналізується семантичний потенціал концепту.

Ключові слова: *концепт, семантизація, синонімічна парадигма, толерантність, дискурс.*

Наш світ став більш конфліктним, ніж раніше. Цей факт спонукає наукове співтовариство до пошуку шляхів вирішення суперечок і мирного співіснування. Спецслужби світу в процесі реформування та модернізації апелюють до таких концептів, як *толерантність*, який має широкий семантичний спектр.

Складність природи поняття *толерантність* передбачає неоднозначність його семантичної структури, що і визначає *актуальність* нашої статті.

Мета статті: проаналізувати семантичний потенціал концепту *толерантність* на основі вивчення лексикографічних джерел та здійснення дискурс-аналізу.

Завдання статті полягає в дослідженні синонімічної та антонімічної парадигми концепту *толерантність* в дискурсі спецслужб України, Росії, Німеччини, Великої Британії..

На особливості концептуалізації можуть вказувати словотворчі зв'язки слова: число членів словотвірного гнізда, його розробленість, продуктивність ономасіологічних структур, типів словотворчих значень, різноманіття словотворчих типів і моделей. Ці мовні факти об'єктивують цінність того чи іншого явища, особливості синхронно діючих культурних установок. Мовні явища синонімії, антонімії та деривації відображають результати концептуалізації культурного знання.

Особливість семантики синонімів полягає в тому, що вони характеризуються тотожністю денотативного компонента значення й можливістю варіювання сигніфікативного і прагматичного компонентів [Вілюман 1989, 10]. Цей фактор покладено в основу виділення повних і неповних синонімів (М. Ф. Алефіренко, Ю. Д. Апресян, А. П. Євгенєва, М. В. Нікітін, Л. А. Новиков,

І. М.Кобозева, А. А. Уфімцева тощо). Тотожність денотативного компонента значення синонімів полягає в тому, що вони репрезентують один і той же референт, який отримує відображення в нашій свідомості у вигляді денотата – уявлення про предмет [Алефіренко 1999, 37]. Цією ознакою відрізняється більшість узуальних синонімів, чого не можна сказати про okazіональні, а також ідеографічні синоніми (квасисиноніми, тобто мовні одиниці, між якими залишаються значні відмінності, що перешкоджають їх нейтралізації) [Новиков 1982, 241].

Як відомо, існують два основні типи синонімії: семантична (ідеографічна) та стилістична синонімія, що виражається словами з однаковою предметною віднесеністю, але має різну стилістичну характеристику. У функціональному плані синонімія виступає як здатність мовних одиниць завдяки тотожності або подібності їх значень взаємозаміщуватись у всіх або певних контекстах, не змінюючи при цьому суті висловлювання. Міра синонімічності мовних одиниць тим вища, чим більше у них спільних позицій, в яких можуть стійко нейтралізуватися неспівпадаючі семи їх значень. Найважливішими семантичними функціями синонімів є уточнення та заміщення. Заміщення полягає у взаємній заміні семантично адекватних одиниць, що дозволяє уникнути одноманітного повторювання одних й тих самих слів, а уточнення – у розкритті властивостей та різних характерних ознак позначуваних предметів та явищ дійсності та реалізується в межах одного речення при близькому, контактному розміщенні уточнюючих одне одного частково еквівалентних слів.

Синонімія є одним з основних мовних засобів, що відображають результати процесу концептуалізації. Слова з близькими значеннями представляють собою вид лексичної опозиції, в основі якої лежить повна або часткова семантична тотожність. Розглянемо семантичні механізми кодування знання в синонімічному ряду.

Дослідивши дані синонімічних [Бурячок], [Онлайн словник української мови] та асоціативного [Мартінек 2007] словників української мови, було встановлено, що в жодному з них не зафіксовано синоніми та асоціативні ряди лексеми-номінанта концепту *толерантність*. Тому був проведений асоціативний експеримент серед представників спецслужб України з метою визначення засобів вербалізації концепту *толерантність*. У цьому експерименті брали участь 100 осіб віком від 18 до 50 років. За результатами асоціативного

експерименту побудовано асоціативний ряд лексеми-номінанта концепту *толерантність*: терпимість, терпіння, стриманість, поблажливість, виваженість, спокійність, поступливість, врівноваженість, взаєморозуміння, безконфліктність, витримка, плюралізм, компроміс, консенсус, поступка, взаємоповага, повага, ввічливість, розуміння, альтруїзм, уважність, співчуття, щирість, доброта, вихованість, доброзичливість, порядність, адекватність, людяність, вибачливість, милосердя, чутливість, стійкість, рівновага, ліберальність, адаптація, примирення, лояльність, помірність.

Російський асоціативний словник [Русский ассоциативный словарь] надає такі синоніми-асоціації лексеми-номінанту концепту *толерантність*: терпимость, либерализм, либеральность, терпение, мягкость, невзыскательность, нетребовательность, снисходительность, снисхождение, деликатность, долготерпение, многотерпеливость, беспритязательность, выдержка.

Німецький онлайн-словник синонімів [Deutsches Synonymwörterbuch] надає наступні синоніми: Duldsamkeit (терпимість); Großzügigkeit (широта натури); Behutsamkeit (обережність); Geduld (терпіння); Gnade (милість); Hochherzigkeit (великодушність); Liberalität (ліберальність); Nachsicht (поблажливість); Rücksicht (увага); Verständnis (розуміння); Freizügigkeit (право вільного пересування та проживання); Großmut (великодушне ставлення); Langmut (довготерпіння); Milde (м'якість); Schonung (бережне відношення); Toleranz (толерантність); Friedfertigkeit (миролюбність), Gelassenheit (спокійність, холоднокровність, не обурливість); Gleichmut (зрівноваженість), Rücksichtnahme (уважне ставлення), Achtung (повага), Beachtung (дотримання правил), Berücksichtigung (прийняття до уваги), Einfühlungsvermögen (чуйність), Respekt (повага), Schonung (бережне відношення), Teilnahme (виявляти співчуття), Edelmut (благородство), Generosität (великодушність, щедрість), Vergebung (прощення, відпускання гріхів), Entgegenkommen (люб'язність), Indulgenz (відпускання гріхів), Behutsamkeit (обережність), Entschuldigung (вибачення), Ausdauer (витримка), Sanftmut (смиренність).

Онлайн-словник англійської мови [The Free Dictionary]: open-mindedness (неупередженість), [impartiality](#) (неупередженість), [liberality](#) (ліберальність), [allowance](#) (дозвіл), [variation](#) (варіація), [magnanimity](#) (великодушність), [lenity](#) (милосердя, покірливість), endurance (витривалість, терплячість), [stamina](#) (витривалість),

[patience](#) (терпіння), [forbearance](#) (помірність, довготерпіння), [toleration](#) (терпимість), [sufferance](#) (терпимість, потурання), clemency (помилювання, милосердя), [indulgence](#) (поблажливість), [lenience](#) (м'якість терпимість), [leniency](#) (покірність, лагідність), kindness (доброта, сердечність), [generosity](#) (щедрість, великодушність), [benevolence](#) (доброзичливість, прихильність), [compassion](#) (співчуття), [magnanimity](#) (великодушність), [open-handedness](#) (неупередженість), [charity](#) (благодійність, милосердя), condescension (поблажливість, милість), [deference](#) (повага, шанобливе ставлення), [patronage](#) (заступництво, опікування).

Отже, можна зазначити, що синонімічна парадигма концепту *толерантність* є досить багатогранною, особливо в німецькій та англійській лінгвокультурі, а в українській та російській потужно розвивається.

З метою аналізу розглянемо інтерпретацію процесу концептуалізації в дискурсивній площині, а саме на матеріалах офіційних інтернет-сторінок спецслужб України, Росії, ФРН, Великої Британії.

*Констатуючи, що політичним структурам різної спрямованості цього дня вдалося зберегти громадський спокій та налаштувати своїх прибічників на утримання від зіткнень та силових акцій, Служба безпеки висловлює свою вдячність усім організаторам та учасникам заходів за **стриманість, виваженість та толерантність, розуміння неприпустимості переведення ідейних суперечностей у площину силового протистояння** (<http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article>).*

*Деятельность Центра основывается на российском и международном законодательстве в сфере борьбы с терроризмом и экстремизмом, на провозглашенных ООН и ЮНЕСКО **принципах культуры мира и толерантности*** (www.counterterrorismcenter.ru).

*Auch in Deutschland müssen wir bei der zunehmenden Vielfalt unserer Bevölkerung Sorge tragen, dass ein grundlegender **Wertekonsens** erhalten bleibt. **Respekt, Toleranz, Achtung** vor dem Rechtsstaat und denjenigen, die ihn durchsetzen, sind unabdingbar für jedes **friedliche Miteinander**. Wenn wir den innergesellschaftlichen Zusammenhalt stärken, tun wir auch etwas für unsere Sicherheit* (<http://www.verfassungschutz.de>)

*And we must focus on those values that we all share in this country regardless of our background: **Equality, Freedom, Justice and***

Tolerance. Many people are working for and with us to address the threat precisely for those reasons, because all of us, whatever our ethnicity and faith, are the targets of the terrorists (<https://www.mi5.gov.uk/home/about-us>).

Як бачимо, лексеми *стриманість*, *виваженість*, *толерантність*, *розуміння* є стилістичними синонімами, про що говорить їх семантична близькість. У російському прикладі концепт *толерантність* співвідноситься з культурою миру, що виявляє сему 'мирне співіснування'. Німецькомовне джерело демонструє семантизацію концепту *толерантність* завдяки лексичній опозиції, в основі якої лежить часткова семантична тотожність: Wertekonsens (консенсус), Respekt (повага), Achtung (увага), friedliches Miteinander (мирне співіснування). Семантизація досліджуваного концепту англomовного джерела розширюється шляхом співвіднесеності з такими контекстуальними синонімами як: Equality (рівність), Freedom (свобода), Justice (справедливість).

Таким чином, синонімічна парадигма формує, удосконалює, збагачує, уточнює концепт, про що свідчить семна рекуренція (семний повтор) та дискурсивна реалізація синонімів.

Синонімічні опозиції експлікують такі семи ключового слова, як 'мирне співіснування', 'рівність', 'справедливість', 'повага', 'розуміння', 'стриманість', 'виваженість', 'врівноваженість', 'компроміс', 'свобода'. У сучасному дискурсі спецслужб України, Росії, ФРН, Великої Британії наголошується саме на цих головних цінностях задля забезпечення стабільності та безпеки як на державному, так і на міжнародному рівні.

Інформацію про специфіку концептуалізації можна отримати з аналізу антонімічних парадигм. Відомо, що явища самі по собі не протиставлені, в опозиційні відносини вони вступають, отримавши мовну інтерпретацію. Антонімія відображає процеси розуміння тих чи інших фрагментів дійсності. Опозиція може вказувати на глибину осмислення того чи іншого аспекту концепту, на відносини даної концептуальної категорії до іншої, на особливості її розуміння за допомогою протиставлення [Токарев 2003, 20]. Отже антонімічні парадигми також відносяться до семантичних засобів, які найбільш чітко і ясно інтерпретують процеси концептуалізації та категоризації. Л. А. Новиков підкреслює: "Предмети і їх властивості протилежні не самі по собі, не по своєму денотативному значенню, а як результат вербального

осмислення, оцінки, включення в систему мови, в групи слів, що позначають ту ж саму якість, властивість, відношення тощо" [Новиков 1973, 56]. Антоніми здатні відображати особливості бачення і розуміння світу [Вежицка 1997, 22]. Г. В. Токарев відзначає, що "Антонімічна парадигма являє собою вербалізований таксон тезауруса культури" [Токарев 2003, 189].

При об'єктивзації концепту *толерантність* антонімія відіграє особливу роль: вона допомагає показати сутність даного концепту. Семантизація здійснюється з опорою на протилежні, добре відомі слова.

Лексема-номінант цього концепту не знайшла відображення в словниках антонімів української та російської мови, що свідчить, по-перше, про новизну концепту для української та російської картини світу, по-друге, про те, що слово тільки включається в їх семантичну систему, регулярні семантичні відносини знаходяться в стадії становлення.

У німецькомовних словниках надається антонім лексеми-вербалізатору концепта: *Der Gegenbegriff zu Toleranz ist die Intoleranz, in der Bedeutung "Unduldsamkeit" im 18. Jahrhundert aus dem französischen intolérance entlehnt.* [Duden, 167]

Longman English Dictionary Online [Longman] представляє антонім лексеми-номінанта концепту *толерантність*: **intolerance** 1. *unwillingness to accept ways of thinking and behaving that are different from your own racial/religious intolerance*; 2. *an inability to take particular medicines or eat particular foods without suffering bad effects [allergic] intolerance of food/glucose/lactose intolerance.*

Л. А. Новиков відзначав, що "... протиставлення понять здійснюється в межах більш широкого поняття, що розкриває якість, ознаку, властивість, відношення і т. п. предметів ... У цьому сенсі антонімію можна розглядати як межу прояву тієї чи іншої якості, ознаки, властивості або відношення, а самі антоніми – як позначення цієї межі" [Новиков 1973, 30]. Тому протилежність осмислюється в якості діалектичної основи розвитку.

Аналіз антонімічних зв'язків лексеми *толерантність* було здійснено на основі офіційних інтернет-сторінок спецслужб України, Росії, ФРН, Великої Британії.

Події у Києві 9 березня ... серйозно розхитали, на превеликий жаль, гарненьку баєчку про особливу нашу толерантність, витриманість та сердечність, а також показали беззастережне нехтування законом, відкрити непокору законним діям правоохоронців під час виконання

ними службових обов'язків. ... Виключна **агресивність** нападаючих на міліцейські кордони, якась просто **нелюдська жорстокість** їх дії, величезне **фарисейство** організаторів і підбурювачів змушують збагнути, що через **втрату терпіння** незначної частини людей, ми підійшли до межі крайньої. ... Відомий історик Володимир Соловійов сказав: "Держава існує не для того, щоб збудувати для людей рай, а для того, щоб не дати їм скотитися у пекло". Тож не даймо себе одурманити кільком крикунам, щоб не було стидно нам перед нашими дітьми і внуками за цей час, у якому зараз живемо (<http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article>).

*Учитывая все печальные события, которые происходили в прошлом и могут произойти снова, где должны проходить пределы **принуждения национального государства**, пределы **принуждения правовой системы**, например, в противопоставлении к **толерантности** (<http://www.counterterrorismcenter.ru>)?*

*Vor diesem Hintergrund versuchen Rechtsextremisten den Sport für ihre Zwecke zu missbrauchen. Auf den ersten Blick haben die Welt des Sports (Fairness, Toleranz) und des **Rechtsextremismus (Intoleranz, Ignoranz)** nichts miteinander gemein. ... Insbesondere wird dabei gegen **dunkelhäutige Spieler und Mannschaften mit Migrationshintergrund** gehetzt (<http://www.verfassungschutz.de>)*

*It is interesting to note in this context that in the last ten years what might be called a "**zero tolerance**" attitude to terrorist risk in Great Britain has become more widespread. ... It now requires less than 5 per cent of our time. Some of that is now devoted to groups on the extreme right who are seeking to undermine democracy through the **exploitation of racial hatred and xenophobia** (<http://www.mi5.gov.uk/home/about-us>)*

Таким чином, толерантність протиставляється максималізму, агресивності, злостивості, дратівливості, ксенофобії, конформізму, екстремізму, насильству, злу.

Цікавим є той факт, що лексема *толерантність* вступає в антонімічні відносини як з одномовними, так і з іншомовними словами. Це говорить про те, що, з одного боку, дані семантичні зв'язки вербалізують відносини аналізованого концепту з іншими імпортованими концептами, такими як *конформізм*, *ксенофобія* та ін., з іншого – слово включається в національну концептуальну картину світу і "обростає" семантичними зв'язками, по влучному порівнянню В.Н. Телія, "отримує прописку" в новій лінгвокультурі. Антоніми вербалізують експліцитні семи лексеми

толерантність. Так, слово *агресивність* має значення 'властивість, що виявляється в тому, що хтось нападає на когось з метою захоплення, знищення, обмеження його незалежності або насильницького підпорядкування' [МАС]. Диференціальними семами тут будуть 'напад', 'захоплення', 'знищення', 'обмеження', 'залежність', 'підпорядкування'. Отже, *толерантність* має протилежні семи 'мирне співіснування', 'рівність'.

Слово *ксенофобія* має значення 'ворожість, патологічна ненависть до всього чужого, іноземного, не свого (до чужих ідей, світогляду, способу життя)' [Васюкова, 1999]. Диференційними семами цього значення, що оформлюють опозитивні відношення, є: 'ворожість', 'ненависть', 'чужий'. Таким чином, слово *толерантність* має семи 'дружність', 'любов', 'свій'.

Протиставлення словам *насильство*, *зло* говорить про наявність сем 'добро', 'ненасильство' у складі семими лексеми *толерантність*. Таким чином, слово *толерантність* включає до свого складу семи: 'мирне співіснування', 'рівність', 'любов', 'свій', 'врівноваженість', 'компроміс', 'ненасильство'. Зазначені семи вербалізують ментальні аспекти концепту. Очевидно, що *толерантність* передбачає активну миролюбну, ніким не нав'язану позицію. Це обумовлено тим, що толерантність – вияв любові, не поділ людей на "своїх і чужих".

Мова відображає цікавий факт протиставлення не тільки іншим концептам, але і намітилася дихотомія всередині аналізованої ментальної категорії. Так, справжній толерантності протиставляється нульова толерантність "*zero tolerance*".

Таким чином, антонімічні парадигми відображають, з одного боку, особливості розвитку концепту, поглиблення процесів концептуалізації, з іншого – ціннісну шкалу, функціонуючу в тій чи іншій лінгвокультурній спільноті. Антонімічні опозиції експлікують такі семи ключового слова, як 'мирне співіснування', 'рівність', 'любов', 'свій', 'активність', 'власна позиція', 'врівноваженість', 'компроміс'.

Семантизація концепту *толерантність* відбувається досить активно в усіх досліджуваних лінгвокультурах, про що свідчить багатогранна синонімічна та антонімічна парадигма лексеми-номінанта концепту.

З огляду на те, що структура концепту – це сукупність узагальнених ознак, необхідних і достатніх для ідентифікації предмета чи явища як фрагмента концептуальної картини світу [Антологія концептов 2007, 14], то вербалізований концепт як

складний комплекс ознак має різнорівневу репрезентацію в мові. Найбільш інформативним з цієї точки зору є лексичний рівень, сполучуваність та валентність експлікаторів концепту, функціонування в дискурсі та здатність формувати дискурс. Саме дискурсоутворювальні можливості концепту є *перспективою подальших досліджень*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Алефиренко Н. Ф.* Спорные проблемы семантики / Н.Ф. Алефиренко. – Волгоград: Перемена, 1999. – 274 с.
2. Антология концептов / [под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина]. – М.: Гнозис, 2007. – 512 с.
3. *Васюкова И.А.* Словарь иностранных слов / И. А. Васюкова. – М.: АСТ-ПРЕСС, 1999. – 640 с.
4. *Вежбицкая А.* Язык. Культура. Познание / А. Вежбицкая. – М.: Рус. словари, 1997. – 416 с.
5. *Вилюман В. Г.* Английская синонимика: Введение в теорию синонимии и методику изучения синонимов / В. Г. Вилюман. – М.: Выс. шк., 1989. – 128 с.
6. *Мартінек С.* Український асоціативний словник / С. Мартінек. – Львів: Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка. – 2007. – 468 с. (МАС)
7. Словарь русского языка: В 4 т. / Под ред. А. П. Евгеньевой. – М.: Рус. яз., 1981.
8. *Новиков Л. А.* Антонимия в русском языке (семантический анализ противоположности в лексике) / Л. А. Новиков. – М.: Изд-во Моск. гос. ун-та, 1973. – 290 с.
9. *Новиков Л. А.* Семантика русского языка: Учеб. пособие / Л. А. Новиков. – М.: Выс. шк., 1982. – 272 с.
10. Онлайн словник української мови [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rozum.org.ua/index.php?a=srch&id>.
11. Русский ассоциативный словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.thesaurus.ru/dict/dict.php>.
12. Русский ассоциативный словарь: [в 2 т.] / Ю. Н. Караулов, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов и др. – М.: [Астрель](#), [АСТ](#), 1996.
13. Словник синонімів української мови / [А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук, Г. Н. Горюшина]. – К.: Наукова думка, 2006. – 955 с.
14. *Телия В. Н.* Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / В. Н. Телия. – М.: Наука, 1986. – 143 с.
15. *Токарев Г.В.* Концепт как объект лингвокультурологии (на материале репрезентаций концепта "Труд" в русском языке) / Г. В. Токарев. - Волгоград: Перемена, 2003. – 233 с.
16. Deutsches Synonymwörterbuch [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://synonyme.woxikon.de>.

17. Duden "Etymologie" – Herkunftswörterbuch der deutschen Sprache, 2. Auflage, Dudenverlag, 1989. – 389 S.

18. Longman English Dictionary Online <http://www.ldoceonline.com/dictionary/intolerance>.

19. The Free Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.thefreedictionary.com/tolerance>.

Стаття надійшла до редакції 19.04.13

Юдко Л.В., ст. препод.,
НА СБУ

КОНЦЕПТ "ТОЛЕРАНТНОСТЬ" В ЕВРОПЕЙСКИХ ЛИНГВОКУЛЬТУРАХ

В статье рассматривается концепт "толерантность" как единица дискурса спецслужб Украины, России, Германии, Великобритании. На основе лексикографических и дискурсивных исследований анализируется семантический потенциал концепта.

Ключевые слова: *концепт, синонимическая парадигма, толерантность, дискурс.*

Yudko L. V., Assistant Professor,
NA Security Service of Ukraine, Kyiv

Concept TOLERANCE in European lingvocultures

The article considers the concept "tolerance" as a unit of the discourse of secret services of Ukraine, Russia, Germany, Great Britain. Semantic nature of the concept is analyzed on the basis of the lexicographical and discourse analysis.

Key words: *concept, semantization, synonymous paradigm, tolerance, discourse.*

УДК 81'162.1-81'161.2-81'37

Юревич М.В., к. філол. н., наук. спів.,
Інститут філології КНУ імені Шевченка

ОБЪЕКТИВАЦИЯ КОНЦЕПТУ "КІНЬ" В УКРАЇНСЬКІЙ ТА ПОЛЬСЬКІЙ ФРАЗЕОЛОГІЇ

Дослідження присвячене особливостям порівняльної польсько-української фразеології (на прикладі фразеологізмів з концептом "кінь"). Спостереження ведуться у сфері дивергентних і конвергентних процесів двох споріднених слов'янських мов. Порівняльна фразеологія відкриває національні особливості емоційних